

Avot de-Rabbi Nathan hoofdstuk 11

Liefde voor werk

Tekst Avot de-Rabbi Nathan, begin 22b (Misjna Avot 1,10)

Sjemaja en Avtaljon¹ hebben (de traditie) van hen ontvangen.

Sjemaja zegt: Heb (het) werk lief en haat *rabbanoet* (het rabbijn zijn)², en raak niet bekend bij (met) de autoriteiten (de heersende macht).³

‘Heb (het) werk lief.’ Hoe moeten we dit verstaan? Dit leert dat een mens ervan moet houden om te werken en dat hij geen afkeer van werk mag koesteren; want zoals de Tora is gegeven door middel van een verbond, zo is ook het werk gegeven door middel van een verbond, er is immers gezegd: *‘Zes dagen zul je werken en al je werk verrichten, maar de zevende dag is een Rustdag voor de Eeuwige, jouw God’* (Ex. 20:10).

Uitleg:

Werken – een belangrijk gebod

Ook deze uitspraak past binnen het kader van Spreuken der Vaderen als instructieboek aan komende Tora-geleerden, rechters en bestuurders. De plicht tot werken wordt in de uitleg teruggevoerd op de het gebod van de Sjabbat.

De Sjabbat kenmerkt de Tora als *‘ot beriet’* (teken des verbonds): *‘Wel, Mijn Sjabbatdagen zullen jullie in acht nemen, want dit is een teken tussen Mij en jullie gedurende jullie geslachten etc.’* (Ex. 31:13). Er bestaat geen echte rust zonder daaraan voorafgaand werken. Er moet iets begonnen en gaande zijn om mee te kunnen stoppen (*sjavat* = stoppen, rusten) en om ergens van uit te rusten: arbeid! Daarom behoort werken evenzeer tot dit verbond als de heilige rustdag, de Sjabbat. Evenals het vieren van de Sjabbat, is werken een goddelijke gebod: *‘Zes dagen zul je arbeiden en al je werk doen.’* (Ex.20:9).⁴

»Het gebeurde dat Rabbi Josjiahoe zijn spullen de vooravond van de Sjabbat, vlak voor het invallen van de duisternis, verplaatste van de ene ruimte naar de andere en van de ene hoek naar de andere. Men sprak tot hem: ‘Rabbi, waarom doe je dat?’ Hij antwoordde hun: ‘Opdat de *sjabbat* (rust) over ons komt. Er is immers gezegd: *‘En op de zevende dag rustte (sjavat) Hij en herademde’* (Ex. 32:17). Hij rustte uit van werk en herademde van het nadenken.«⁵

Rabbi Josjiahoe vond dat hij pas echt Sjabbat kon vieren door op deze dag uit te rusten van daaraan voorafgaande heuse fysieke inspanning.

Het is een ideaal van de Rabbijnen om Tora-studie te combineren met arbeid. De grootste Wijzen verrichtten werkzaamheden, vaak eenvoudig handwerk. Wanneer Sjemaja hier maant

---

¹ Sjemaja en Avtaljon, vijfde generatie van 'zoegot' (rabbijnenparen), laat eerste eeuw voor de jaartelling. Zij zouden beiden afstammen van proselieten (vgl. Babylonische Talmoed, Sanhedrin 96a, Gittin 57b).

² D.w.z. het vervullen van een publieke functie binnen de gemeenschap.

³ Zie Misjna Avot I,10.

⁴ Hoe belangrijk dit gebod geacht werd, blijkt wel uit de herhalingen ervan in de Tora: Ex. 23:12; 31:15; 34:21; 35:2; Lev. 23:3; Deut. 5:13.

⁵ Zie Avot de-Rabbi Nathan, noesach b, ed. S. Schechter p. 23a [45].

om een openbare functie – zoals dat van rabbijn – te mijden, bedoelt hij mogelijk dat je die functie niet exclusief mag verrichten, zonder naast de studie ook nog op een andere manier het dagelijkse kost te verdienen. Zoals de spreukendichter zegt: *‘Welvaart die voortkomt uit ijdelheid zal verminderen; wie met de hand verzamelt zal vermeerderen’* (Spr. 13:11). Heb het werk van rechter lief, maar schuw de eer die dit ambt met zich meebrengt.

Het Tora-vers *‘Ik stel je voor de keuze tussen leven en dood, zegen en vloek (...) kies voor het leven’* (Deut. 30:19) legde Rabbi Jisma’el als volgt uit: *‘Kies voor een handwerk.’*⁶ Onnodige ledigheid is als een vloek die de dood brengt. Economische zelfstandigheid is van groot belang voor het innemen van een onafhankelijke en objectieve positie, zoals het spreekwoord luidt: *‘Wiens brood men eet, wiens woord men spreekt!’*

Economische zelfstandigheid is van groot belang voor het innemen van een onafhankelijke en objectieve positie, zoals het spreekwoord luidt: *‘Wiens brood men eet, wiens woord men spreekt!’*

De Schepper Zelf gaf het voorbeeld

In Avot de -Rabbi Nathan, versie b, is een uitleg overgeleverd die de liefde voor en de plicht tot werk terugvoert op het voorbeeld van de Allerhoogste:

»**‘Heb werk lief’ – Een men is verplicht om te houden van werk en om werk te verrichten. Volgt dit niet uit een redenering van licht naar zwaar? Indien de Heilige, Hij zij gezegend, aan wie de wereld en haar volheid toebehoort, de wereld slechts geschapen heeft door het woord – er is immers gezegd: ‘Door het woord van de Eeuwige werden de hemelen gemaakt’ (Ps. 33:6) – en indien over Hem (al) geschreven is dat Hij werk heeft verricht – zoals geschreven staat ‘het werk dat hij verricht had’ (Gen. 2:2) – hoeveel te meer dan (is) de mens (verplicht met liefde en toewijding te werken).**«⁷

De Wijzen gaan ervan uit dat de Schepper Zijn wereld uit liefde en met toewijding heeft geschapen, hoeveel te meer dan is de kleine mens – Gods evenbeeld – tot liefde voor werk verplicht. Zo hoog acht de Schepper werk, dat Hij Zijn eigen creatieve spreken ‘werk’ noemt.

De gevaren van een hoge positie

Volgens de uitleg van Don Itzchak Abravanel op Misjna Avot raadt Sjemaja het aanvaarden van een functie als rechter, diplomaat (*sar*) of bestuurder (*parnas* en *manhieg*) ronduit af, aangezien men met een dergelijke functie altijd wel fouten maakt. De noodzakelijke omgang in dergelijke openbare ambten met de heersende overheid (de koning, gouverneur of bezettende macht) brengt sowieso allerlei gevaren met zich mee. Afgezien daarvan laat een dergelijke functie weinig tijd over voor onbekommerde Torastudie. Abravanel baseerde zijn uitleg mede op persoonlijke ervaringen als politicus en financier aan het Portugese en Spaanse hof. Ondanks of juist vanwege zijn hoge functies aan het hof moest hij ten tijde van koning João II vluchten uit Portugal en later onder het koningspaar Ferdinand en Isabella uit Spanje. Ook zijn hoge positie in het koninkrijkje van Napels in Italië, waarheen hij uiteindelijk gevlucht was, bracht hem in gevaar en deed hem nogmaals op de vlucht slaan.⁸ Met

---

⁶ Zie Talmoed Jeroesjalmi, Pea 1, 115b.

⁷ Zie ed. S. Schechter p. 44 (22b).

⁸ Zie in dit verband B. Netanyahu, *Don Isaac Abravanel, Statesman and Philosopher*, Philadelphia 1982, part one.

name de waarschuwing verre van heersende autoriteiten te blijven, sprak Abravanel op grond van die persoonlijke ervaring aan:

»Deze woorden (van Sjemaja) zijn gerechtvaardigd, want al mijn dagen heb ik een vooraanstaande positie bekleed aan de hoven van koningen en in hun bolwerken verkeerd. Wee hem die bekend met hen is en in nauw contact met hen komt; maar hoe gelukkig is degene die verre van hen en van hun eerbetoon blijft en die hen niet te na komt.«⁹

H. Reisman¹⁰ wijst erop (in diens commentaar bij Misjna Avot), dat het woord ‘*rabbanoet*’ (*rav*) verschillende betekenissen bezit: een bestuurder, een rabbijn, een leraar of een geëerd en achtenswaardig persoon. In de tijd van Sjemaja en Avtaljon zal de term ‘*rabbanoet*’ de brede betekenis hebben genoten van een ‘openbaar en achtenswaardig ambt’. De term verwees in die tijd nog niet specifiek naar de functie van rabbijn(rechter). In de Amoreïsche tijd begon men in Babylonië achtenswaardige personen met de titel ‘*Rav*’ aan te duiden.

H. Reisman kritiseert de opvatting dat Sjemaja zou oproepen om maar liever niet het rechtersambt te aanvaarden. Dit zou in tegenspraak zijn met wat zijn leermeesters hem leerden. Reisman legt de spreuk zo uit: heb het werk lief dat met de functie van rechter of rabbijn gepaard gaat, maar haat het aspect van waardigheid en eer dat met zo’n functie verbonden is!

Uiteraard kunnen we ‘werk’ wel degelijk ook algemener opvatten, want de Wijzen hebben werk – juist ook handwerk -aangeprezen. Met zijn uitspraak wil Sjemaja vooral waarschuwen om erebaantjes en openbare functies niet na te jagen, maar wel de verantwoordelijkheid te aanvaarden zo een dergelijke functie op je weg komt.

De waarschuwing van Sjemaja om geen ‘*rabbanoet*’ na te streven sluit – zoals al aangeduid – aan op wat Sjemaja doet volgen: ‘en raak niet bekend met (bij) de heersende macht. Zijn waarschuwing gaat mogelijk terug op persoonlijke ervaring. Hij kon zich herinneren hoe zijn leermeester in de dagen van Makkabeër-koning Jannai naar Egypte vluchtte om zich aan de risico’s van de hoge politieke functie van ‘*Nasie*’¹¹ (hoofd van de academie) te onttrekken. Wie opvalt bij de op macht beluste autoriteiten en te veel in beeld is, loopt gevaar. Maar ook in de eigen generatie van Sjemaja (en Avtaljon) was de dreiging voelbaar van een achterdochtige koning Herodus (de Grote), die iedere reële en denkbeeldige tegenstander uit de weg ruimde. Mogelijk kunnen we Sjemaja en Avtaljon identificeren met Samaïas en Pollio, een tweetal wier gespannen verhouding met koning Herodus door Flavius Josephus is beschreven in zijn historische boek over de Oudheid van Israël.¹² De strategie en het advies van Avtaljon aan zijn tijdgenoten was om wel kritisch te blijven maar de open confrontatie met de autoriteiten (Herodus) zoveel mogelijk te mijden.

‘En dat hij geen afkeer van werk mag koesteren’. We mogen dit beschouwen als een zinvolle aanvulling aan de eis om van je werk te houden. Want niet alle werk kun je liefhebben. Soms is het al heel wat om geen afkeer te hebben van onaangenaam werk zoals dat van een leerlooier. Zo zeggen de Wijzen vanuit hun realistische kijk: ‘De wereld kan niet voortbestaan zonder parfumeur en zonder een leerlooier; gelukkig is hij wiens beroep dat van een parfumeur is, maar wee hem wiens beroep dat van leerlooier is.’

---

⁹ Don Jitzchak Abravanel, commentaar bij Misjna Avot I,10.

¹⁰ H. Reisman, *Ijjoenim be-Misjna Avot*, Tel Aviv 2001, 98.

¹¹ De Nasie was met name ook verantwoordelijk als representant van de Wijzen en de gemeenschap bij de heersende autoriteiten!

¹² Zie Flavius Josephus, *Antiquitates*, boek 15, cap. 1-4.

Toch mag de mens werk niet haten, want alle werk moet worden gedaan. Niet voor niets formuleert de Tora: ‘Zes dagen zul je arbeiden en **al** je werk doen.’ (Ex.20:9).¹³

‘Ledigheid is des duivels oorkussen’

Rabbi Akiva zegt: Er zijn tijden dat een mens werk verricht en gevrijwaard blijft van de dood; en er zijn tijden dat de mens geen werk verricht en de dood(straf) aan de Hemel schuldig is.¹⁴ Hoe is dat dan? Zoals wanneer een mens de gehele week blijft zitten zonder werk te verrichten. Op de vooravond van de Sjabbat¹⁵ heeft hij niets te eten, maar hij heeft (aan de Tempel) gewijd¹⁶ geld in huis. Als hij daarvan neemt en eet,¹⁷ dan is hij de dood(straf) aan de Hemel schuldig.

Maar wanneer hij arbeider is en betrokken was bij de bouw van het tempelheiligdom, ook heeft men hem als loon gewijd geld gegeven (uit de Tempelfondsen), wanneer hij daarvan neemt en eet, blijft hij gevrijwaard van de dood(straf).

Uitleg:

Rabbi Akiva bracht onder de aandacht hoe hoge prioriteit werk geniet in de belevingswereld van de Wijzen. Fysieke arbeid is zo belangrijk, dat de Hemel soms om wille hiervan een ernstige overtreding door de vingers ziet. Heiliging door middel van fysieke inspanning geniet duidelijk een hogere waardering dan heiliging van stoffelijke dingen die slechts een materiële waarde vertegenwoordigen. Daarom ook prefereren de Wijzen *gemiloet chasadim* – het verrichten van concrete daden van liefdadigheid zoals ziekenbezoek – boven *tzedaka* – een materiële vorm van liefdadigheid zoals het geven van aalmoezen.

Een in dit opzicht treffende anekdote wordt verteld over de chassidische eerste opperrabbin van de staat Israël, Rabbi Avraham Jitzchak Kook. Hij had hoge waardering voor handarbeid en het bewerken van het land naast studie en gebed. Evenals Rabbi Akiva deed ook hij een opmerkelijke uitspraak. Men polste eens hoeveel consideratie Rabbi Kook kon opbrengen voor jonge arbeiders, die zich weliswaar inzetten voor de opbouw van het land Israël, maar niet langer nauwgezet de religieuze cultuur en rituelen van hun voorouders in ere hielden. Leidt zoiets niet tot een verworpen atheïstische staat? Dit was het verrassende antwoord van de chassidische opperrabbin:

»Enkel de Hogepriester mocht het Heilige der Heiligen binnengaan. En hij kon daar uitsluitend binnentreden op de meest heilige dag van het jaar, Grote Verzoendag. Zelfs dan mocht hij daar slechts binnengaan na een uitgebreid ritueel van purificatie te hebben ondergaan. Maar wanneer het de ruimte van Heilige der Heiligen moest worden gerestaureerd kon iedere eenvoudige arbeider op een willekeurige dag binnengaan, zonder speciale ceremonie, met zijn bevuilde werkkleding en gereedschappen, om zijn schilderwerk en timmerwerk te verrichten.’ ‘Het zelfde is waar’, zo maakte hij duidelijk, ‘wat betreft het land Israël. Juist op dit moment zijn wij bezig met het herstel van het heilige land. Terwijl de opbouw plaatsvindt, zijn alle details van heiligheid en religieuze

---

¹³ Zie commentaar van Rabbi Eliahoe ben Avraham van Delyatin, p. 27; in verwijzing naar Babylonische Talmoed, Pesachim 65b.

¹⁴ D.w.z. dat hij zich schuldig maakt aan een vergrijp waarover de hemel de doodstraf verordend heeft.

¹⁵ De vrijdag-avond waarmee de Sjabbat begint.

¹⁶ Letterlijk: geheiligd.

¹⁷ Dat wil zeggen: voedsel koopt met dat geld.

observantie tijdelijk buiten werking gesteld totdat het land weer klaar is voor de dienst aan God.«¹⁸

Tekst Avot de-Rabbi Nathan, slot p. 22b

Rabbi Dostai¹⁹ zegt: Hoe kan het dat wanneer iemand alle zes dagen (van de week) geen werk verricht, dat hij dan (uiteindelijk) alle zeven dagen werk zal verrichten?²⁰ Wel, stel dat hij alle dage van de (sjabbats)week blijft zitten en geen werk verricht. Dan zal hij op de vooravond van de Sjabbat²¹ niets te eten hebben. Dan gaat hij op weg en komt tussen een bende rovers terecht. Ze grijpen hem, slaan hem in de boeien en dwingen hem (ook) op de Sjabbat werk te verrichten. En dit alles (overkomt hem) omdat hij de zes (week)dagen geen werk heeft verricht.

Uitleg:

Het vruchtbare verbond tussen werken en rusten

Het verhaal van Rabbi Dostai vormt een illustratie bij ons spreekwoord: ‘Ledigheid is des duivels oorkussen.’ Wie niet werkt komt allicht in slecht gezelschap terecht en in een omgeving waar zijn goede normen en waarden al of niet gewild teloorgaan.

»Zes dagen zul je arbeiden en al je werk verrichten, maar de zevende dag is een rustdag voor de Eeuwige, jouw God, niet zul je enig werk verrichten, jij noch je zoon, noch je dochter, noch je knecht noch je dienster, noch je rund, noch je ezel, noch je kleinvee, noch de vreemdeling in je poort, opdat je knecht en je dienster uitrusten zoals jij’ (Deut. 5:13-14) – zelfs de dieren hebben recht op rust.[3] Zes dagen zijn er om te **werken**, en om net als de eerste Adam de wereld in te gaan. Mensen heersen over de dieren in het veld en over de vissen in de zee. Wetenschap en cultuur, het exploiteren van wat moeder aarde schenkt zijn niet per definitie slecht! Maar mensen moeten ook iets van de tweede Adam in zich meedragen opdat zij niet aan hun eigen zucht tot maakbaarheid ten onder gaan. Daarom moet Israël Sjabbat vieren en tijd maken voor reflectie. Alleen door meditatie, door een dag per week te toeven op dit eiland in de stroom van de tijd, kan men zijn werk bewust een plaats geven binnen het verhaal van God en mens. Zonder die momenten van bezinning en *genieten* zal het zeker mis gaan.«²²

Dit inzicht verleent des te meer ironie aan het leerzame verhaaltje van Rabbi Dostai. Niemand kan toe zonder een dag van rust en reflectie, maar ook geen mens kan toe zonder werk en inspanning. Juist in deze afwisseling ligt onze waardigheid besloten. Juist de afwisseling garandeert duurzaamheid van het speciale bestaan als mens, in onderscheid met de dieren. Bewust gekozen ledigheid voert allicht tot verloedering, zoals een obsessieve gerichtheid op werk – zonder momenten van rust en reflectie – daar eveneens toe kan leiden.

De ezel, het veulen en de zeug

»Een man bezat een ezel, een jonge merrie en een zeug. Hij voedde de ezel en het veulen

---

¹⁸ Zie D.P. Elkins, *Shepherd of Jerusalem, A Biography of Abraham Isaac Kook*, Northvale-London, 1995, p. 107.

¹⁹ Rabbi Dostai

²⁰ Dus inclusief de rustdag van de Sjabbat.

²¹ De avond waarmee de Sjabbat begint

²² Zie M. van Loopik: ‘Zes dagen zult ge arbeiden – Arbeid in het Oude Testament en in de Joodse traditie’, in: *Speling – Tijdschrift voor bezinning*, (2010/3), p. 70-75.

met mate maar mestte de zeug overdadig vet. Het veulen sprak tot de ezel: ‘Wat een dwaas! Wij die al zijn werk verrichten geeft hij nauwelijks te eten, maar de zeug die de gehele dag niets doet stopt hij helemaal vol. De ezel sprak daarop tot het veulen: ‘Wacht maar af en zie wat er gaat gebeuren! Zodra de tijd van Calendae (Romeinse feestdag) aanbrak, werd het varken gegrepen en gedood. Daarop wilde men aan het veulen haver voeren maar ze weigerde en raakte het niet aan. Haar moeder sprak tot haar: ‘Maak je niet druk, niet het eten is de oorzaak (van de dood van de zeug) maar zijn ledigheid.«²³

De zegen van werk

Tekst Avot de-Rabbi Nathan, begin 23a

Rabbi Sjim'on ben El'azar²⁴ zegt: ‘Ook de eerste mens proefde niets voordat hij werk verricht had, er is immers gezegd: *‘En Hij liet hem rusten in de hof van Eden om haar te dienen (te bewerken) en te bewaren’* (Gen. 2:15). (En pas daarna is gezegd:) *‘Van al het geboomte in de hof mag je naar believen eten’* (Gen. 2:16).

Uitleg:

Menselijke arbeid in een ruimer kader geplaatst

Werk is niet alleen van individueel belang, en niet alleen een bijdrage aan levensvoldoening en persoonlijke waardigheid. Werk is naar de mening van Rabbi Sjim'on en Eli'ezer ook van collectieve – om niet te zeggen kosmische – importantie. Werken is *dienen*, fysiek bijdragen aan de vervolmaking van Gods schepping en aan de gemeenschap. Dat is de vorm bij uitstek waarmee een mens zijn Schepper kan *dienen*.

Werken in het zweet des aanschijns

»Werken vormt de voorwaarde om van de opbrengst van Gods tuin te mogen genieten. Werken is een opdracht die de mensheid vanaf het begin gegeven is. De mens – ‘adam’ betekent letterlijk ‘aardman’ – is tot in zijn diepste wezen met de aarde verknoot. Aan de mens is ten opzichte van moeder aarde een dienende functie toebedeeld. Daarmee draagt hij ook verantwoordelijkheid voor haar welzijn en voortbestaan. Naast *dienen* moet Adam Gods tuin dus ook *bewaren* en *bewaken*.

Klinkt dit niet te mooi en is werk niet toch een door de hemel gedecreteerde bezoeking? Leeft de mens die de aarde moet bewerken niet onder een vloek? Is er dan niet gezegd: *‘Vervloekt is de aarde vanwege jou, in smart zul je van haar eten (...) met het zweet op de neus zul je brood eten totdat je weerkeert naar de aarde’* (Gen. 3:17-19)? De vloek betreft niet de arbeid als zodanig, maar de hardvochtige moeite waarmee de mens een aarde vol doornen en distels zal moeten bewerken (vgl. Gen. 3:19).

Maar zelfs deze vloek van zweet en afmatting kunnen we volgens de rabbijnen ook op een positieve manier bezien. Toen de Eeuwige Adam meedeelde dat hij na zijn

---

²³ Uit Jalkoet Sjim'oni Esther (3), opgenomen in M. Meiseles, *Judaism Thought and Legend*, p. 357-358.

²⁴ In Avot de-Rabbi Nathan, *noesach b* (ed S. Schechter p. 44 [22b]) is deze uitspraak toegeschreven aan Rabbi Eli'èzèr.

verdrijving uit de tuin der lusten voortaan zou moeten eten van het gewas op het veld, riep hij verschrikt uit: ‘Wat, zal ik gedwongen zijn te eten als de dieren!’ De Eeuwige troostte hem en sprak: ‘Omdat je aangezicht (neus) zweet, zul je brood eten.’²⁵

Op twee manieren stelde God Adam gerust. Hij zal geen rauwe gewassen hoeven nuttigen maar mag gebakken brood op tafel zetten. Bovendien zal hij zich juist gezegend weten door de inspanning van zijn werk. ‘*In het zweet des aanschijns*’ zal hij zich mogen verheffen boven de wereld van de redeloze dieren. Juist in het volle bewustzijn van de moeite waarmee hij zijn brood zal verdienen, kan hij uitstijgen boven het niveau van de overige schepselen.»²⁶

Het grote voorbeeld van de Schepper

»Werk degradeert een mens niet. Integendeel, het is een ereteken. De midrasj beantwoordt eens en voor altijd hen die handarbeid niet passend achten: Wanneer een mens beweert dat hij van edele soort afstamt, uit een goede familie is en dat het zijn stand niet betaamt om te werken, dan zeggen we hem: Dwaas! Jouw Schepper is je al voorgegaan in het werk dat Hij verrichtte nog voordat jij het daglicht aanschouwde, zoals er gezegd is: ‘*[En God zegende de zevende dag en heiligde deze. Want daarop rustte Hij] van al het werk dat God schiep door het te maken*’ (Gen. 2:3).»²⁷

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 23a

Rabbi Tarfon²⁸ zegt: ‘Zelfs de Heilige, Hij zij gezegend, deed zijn Sjechina (goddelijke inwoning) niet eerder rusten op Israël dan nadat het (volk) werk had verricht, er is immers gezegd: ‘En maakt voor Mij een heiligdom, dan zal Ik temidden van jullie wonen’ (Ex. 25:8).

Zo hebben we het²⁹ gehoord ten aanzien van mannen. Hoe weten we dat dit ook geldt voor vrouwen? Er is immers gezegd: ‘Man of vrouw, laten zij geen arbeid meer verrichten aan de heffing voor het heiligdom’ (Ex. 36:6). Hoe weten we dat het ook geldt voor kinderen? Er is immers gezegd: ‘Zo stopte het volk ermee om te brengen’ (ibid.).

Rabbi Nathan zegt: Toen Mosjè zich bezig hield met het werk van het heiligdom wilde hij de raad van de vorsten (leiders) van Israël niet aannemen. De vorsten van Israël zaten zwijgend neer en dachten: ‘Nu zal Mosjè ons nodig hebben.’ Toen zij een stem in het kamp hoorden proclameren, zeggend: ‘Hun werk (inspanning) was voldoende’ (Ex. 36:7), spraken zij ‘Wee ons omdat we niet betrokken waren bij het werk van de tabernakel.’ Zij stonden (daarom) op en voegden uit zichzelf een grote bijdrage toe, er is immers gezegd: ‘En de leiders brachten onyxstenen en andere edelstenen om te zetten,

---

²⁵ Zie Midrasj Be-résjit Rabba 20,11.

²⁶ Zie M. van Loopik: ‘Zes dagen zult ge arbeiden – Arbeid in het Oude Testament en in de Joodse traditie’, in: *Speling – Tijdschrift voor bezinning*, (2010/3), p. 70-75.
Vgl. S.S. Cohon, *Judaism a Way of Life*, p. 179.

²⁷ [La-’asot] – door de Wijzen ook wel vertaald met ‘om het te doen’, opdat de mens een begin maakt met de uiteindelijke voltooiing van de schepping in al zijn dagelijkse bezigheden. Zie M. Meiseles, *Judaism Thought and Legend*, p. 358, in verwijzing naar Midrasj Nè’èlam.

²⁸ In Avot de Rabbi Nathan *noesach* ‘b’ (ed. S. Schechter p. 44 [22b] is deze uitspraak toegeschreven aan Rabbi José. In *noesach* b zijn buitendien nog een aantal tradities over de verplichting van arbeid toegevoegd.

²⁹ Dat wil zeggen: het leveren van een actieve bijdrage aan de bouw van het heiligdom.

voor de ephood etc. (Ex. 35:27).

Uitleg:

‘Werken’ aan het heiligdom

De logische opeenvolging van de tekst is hier hinderlijk doorbroken met de uitspraken van Rabbi Jehoeda ben Bathyra en van Rabbi José. Daarom koos de Gaon van Wilna in zijn uitgave voor een alternatieve volgorde. Hij laat de uitspraak van Rabbi Tarfon direct aansluiten op de mededeling over de bijdrage van vrouwen aan de bouw van het woestijn-heiligdom, verderop in de tekst van S. Schechter. De door de Gaon gekozen volgorde is logischer en inzichtelijker. Daarom kies ik hier voor zijn alternatieve weergave.

Rabbi Tarfon voegde het zijne toe. Bijdragen aan de bouw van de tempel als spil van een gemeenschap die het leven heiligt, is eveneens gelijk aan het **dienen** van de Eeuwige. Zo kunnen we zowel de uitspraak van Rabbi Sjim'on ben Eli'èzèr als die van Rabbi Tarfon verbinden met de woorden van Sjim'on de Rechtvaardige. Deze Wijze doceerde ons, dat de wereld is gefundeerd op de driepoot van *Tora*(studie), *avoda* (dienen en werken) en *gemiloet chasadim* (zorg voor de armen en zwakken).

Dienen is zowel werken in en aan de wereld als werken in en aan de tempel. Een overlevering in Beresjiet Rabba levert bij deze gedachte het Schriftbewijs: »Een andere uitleg van ‘om haar te dienen (bewerken) en te bewaken’ (Gen. 2:15) – dit is een toespeling op de offers; zo staat immers geschreven: ‘Jullie zullen God op Zijn berg **dienen** (Ex. 3:12); en: ‘Jullie zullen Mijn offers, Mijn brood, als vuuroffers, een aangename (letterlijk: rust brengende) reuk voor mij zullen jullie **bewaken** (d.w.z. nauwkeurig in acht nemen)’ (Num. 28:2). «³⁰ Het dienen en bewaken van de tuin is dus evenzeer werk aan de schepping als (gebed en) offerdienst in de Tempel.

De opeenvolgende generaties van de *zoegot* (de rabbijnenparen (van *Nasie* en *Av bet dien*) na Sjim'on de Rechtvaardige hebben op hun manier nadere invulling willen geven aan diens maxime. Antigonos van Socho ging nader in op het ‘dienen’. José ben Jo'èzèr kwam terug op Tora-studie. José ben Jo'èzèr refereerde aan liefdadigheid in zijn maanwoord om je huis voor de armen open te stellen. Josjoa ben Perachja werkte het thema ‘Tora-studie’ wederom verder uit met de plicht een leermeester en studiemaat te kiezen. Josjoea ben Perachja vulde hem aan met de waarschuwing bij het kiezen op te passen voor kwaadwillige personen. Jehoeda ben Tabbaï bracht Tora-studie in verband met de eisen waaraan een Tora-geleerde als rechter moet voldoen. Sjim'on ben Sjetach vulde zijn compagnon in verband met dit thema aan.

Sjemaja verbreedde het thema ‘**dienen**’ tot het verrichten van arbeid naast Tora-studie. De samenhang tussen wat die eerste paren ons hebben geleerd, is bijzonder opvallend.

Ook vrouwen

Op grond van de beginwoorden in de parasja ‘Teroema’ – ‘spreekt tot de **zonen** Israëls, laat zij Mij een gift brengen van iedere **man** wiens hart hem daartoe beweegt etc.’ – zou je kunnen denken dat alleen de mannen door hun gaven aan de bouw van het heiligdom moesten bijdragen. Dit blijkt echter niet zo te zijn.³¹ Niet alleen aan de mannen is de opdracht gegeven ‘En maakt Mij een heiligdom’, maar ook aan de vrouwen en zelfs aan de kinderen. Door hun

³⁰ Zie Midrasj Be-résjit Rabba 16,5.

³¹ Vgl. het commentaar (Ben Avraham) van Rabbi Eliahoe ben Avraham uit Delyatin in: Avot de-Rabbi Nathan, ed. Wilna 1933.

gaven hebben ook vrouwen (en kinderen) de bouw van Gods heiligdom bijgedragen. Om dit duidelijk te maken is verderop in de parasja geformuleerd: *‘Zo stopte **het** (hele) **volk** ermee etc.’*

Evenzo geldt ook de verplichting van *‘de dienst van het gebed’* (in het algemeen) voor heel Israël: mannen, vrouwen en kinderen. Eveneens vrouwen en kinderen zijn verplicht tot het reciteren van gebeden (zoals het Achttiengebed en het dankgebed na de maaltijd).³²

De vorsten van Israël – de uitleg van Rabbi Nathan

De overlevering van Rabbi Nathan sluit aan bij de voorafgaande uitspraak van Rabbi Tarfon. Rabbi Nathan zoekt verder in op het *‘dienen’* bij de bouw van de tabernakel, zodat de Sjechina temidden van het volk ten midden van Israël kon wonen. Deze aanvulling op de woorden van Rabbi Tarfon passen geheel in de context van Avot- de-Rabbi Nathan en het hoofdthema van Misjna Avot: instructie aan aankomende Tora-geleerden, rechters en leiders van de gemeenschap.

Juist ook op de leiders van de gemeenschap rustte de verplichting om eendrachtig samen met de rest van de gemeenschap hun *‘steentje’* bij te dragen aan het heiligdom, en daarmee aan de geheiligde leven van de gemeenschap. Dit alles als voortzetting van het ideaal om studie en praktijk, leren (besturen) en dienen, met elkaar te verenigen.

Rabbi Nathan vertelt hoe de leiders van Israël enigszins buiten spel kwamen te staan bij hun bijdrage aan de bouw van de tabernakel. Een uitgebreider versie van zijn exegetische overlevering vinden we in ander midrasj-verzamelingen. Deze versie belicht het gedrag van de vorsten vanuit een veel kritische gezichtspunt. Zij stelden zelf hun bijdrage uit, opdat ze als laatsten de puntjes op de *‘i’* zouden kunnen plaatsen. Want wie zorg draagt voor de uiteindelijke voltooiing van het werk, ontvangt doorgaans alle eer. Zij wachtten echter te lang waardoor hun bijdrage overbodig dreigde te worden. De moraal van het verhaal is, dat je als leider je bijdrage moet leveren samen met de hele gemeenschap. Je mag er niet naar streven om op de valreep met de eer te gaan strijken. Het geraffineerde eerbejag van de vorsten liet de hemel niet onbestraft. In de verkorte weergave van hun naam werden zij voor altijd negatief gebrandmerkt (zie beneden). In Midrasj Bemidbar Rabba is de overlevering van Rabbi Nathan in een veel uitgebreidere en meer uitgewerkte vorm overgeleverd, die de exegetische samenhang in zijn uitleg inzichtelijker maakt:

Eén letter verschil – op eer beluste leiders

»*‘En de vorsten van Israël naderden [... en brachten hun offers etc.]* (Num. 7:2). Waarom beijverden de vorsten zich³³ om als eersten te komen en te offeren, terwijl zij bij het werk (de bouw) van de tabernakel (juist) talmde en als laatsten slechts onyxstenen en (andere) edelstenen om te zetten (in de borstplaat van de Hogepriester) brachten? Dat was hierom. Op het moment dat Mosjè sprak: *“‘Laat allen die vrijgevig van hart zijn een (vrijwillige) schenking brengen voor de Eeuwige”* (Ex. 35:5), voor het werk van de tabernakel’, toen sprak hij niet tot de vorsten (in het bijzonder).

Het was slecht in hun ogen dat hij niet (speciaal) tot hen sprak om (hun vrijwillige gave) te brengen. Daarom zeiden zij (bij zichzelf): *‘Laat het volk brengen wat het aan vrijwillige gaven brengen wil en wat men noch te kort komt, dat zullen wij aanvullen en vervolmaken.’*

---

³² Zie Babylonische Talmoed (Misjna en gemara), Berachot 20a.

³³ Dat is na de definitieve voltooiing van de tabernakel.

Heel Israël verheugde zich over het werk van de tabernakel en zij brachten al hun gaven in vreugde en met gedrevenheid. Zie wat er geschreven staat: *‘En zij kwamen, zowel mannen als vrouwen’* (Ex. 35:22).³⁴ Want zij verdrongen elkaar, de een de ander, mannen en vrouwen in een kluwen. En in twee ochtenden brachten zij alle gaven (die nodig waren voor de bouw). Er is immers gezegd: *‘En zij brachten hem nog meer vrijwillige gaven, ochtend na ochtend’* (Ex. 36:3).

Er staat geschreven: *‘En hun inzet was voldoende voor al het werk’* (Ex. 26:7) Na twee dagen wensten de vorsten (ook) hun vrijwillige gaven te brengen, maar zij konden dit niet, omdat Mosjè (al) had bevolen en met luide stem had laten proclameren in het kamp, zeggend: *‘Laat man noch vrouw verder nog werk verrichten voor de heilige gaven’* (Ex. 36:6). Toen waren de vorsten bedrukt, omdat zij zich niet verdienstelijk hadden kunnen maken met een vrijwillige gave voor de tabernakel. Zij spraken: *‘Aangezien wij geen verdienste hebben kunnen verwerven door vrijwillige gaven voor de (bouw van) tabernakel, laten wij dan geven ten behoeve van de kleding van de Hogepriester.’* Vandaar dat is gezegd: *‘En de vorsten brachten onystenen etc.’* (Ex. 35:27).

Daarop sprak de Heilige, Hij zij gezegend: *‘Van Mijn kinderen die zich beijverd hebben (onmiddellijk) te geven zal geschreven staan: “En (zij gaven) meer dan genoeg”* (Ex. 36:7). Maar bij de vorsten die talmde zal een letter in hun naam ontbreken.’ Zo staat er immers geschreven: *‘En de vorsten’* (Ex. 35:27).³⁵ Echter nadat de tabernakel voltooid was, brachten zij (bij de wijding van het altaar) vol ijver als eersten een offer, zodoende is er gezegd: *‘En de vorsten’*³⁶ *van Israël brachten een offer’* (Num. 7:2).«³⁷

Het gevaar van ledigheid

Tekst Avot de-Rabbi Nathan 23a

Rabbi Jehoeda ben Bathyra³⁸ zegt: **Wanneer een mens geen werk heeft om te verrichten, wat moet hij dan doen? Wanneer hij een woeste hof bezit of een woest veld, laat hij dan gaan en zich daarmee bezig houden; er is immers gezegd: *‘Zes dagen zul je werken (dienen) en al je werk doen’* (Gen. Ex. 20:9). Waarom zegt de Schrift *‘en zul je al je werk doen’*?³⁹ Dat is om de situatie in te sluiten van iemand die woeste hoven of velden bezit, hij moet gaan en zich daarmee bezighouden.**

Uitleg:

Werken is een goddelijke opdracht, zelfs voor mensen die strikt genomen voor hun levensonderhoud niet afhankelijk zijn van arbeid. Wie geen werk om handen heeft, moet fysieke bezigheden zoeken naast zijn (haar) studie. Zo legde Rabbi Eliahoe ben Avraham van Delyatin uit: *‘Want alle Tora(kennis) die niet vergezeld gaat van arbeid brengt uiteindelijk*

---

³⁴ Letterlijk: ‘mannen op vrouwen.’

³⁵ *‘We ha-nesi’iem’*, in het Hebreeuws verkort genoteerd, zonder de gebruikelijke letter ‘jod’.

³⁶ Hier is het woord *‘nesi’iem’* (vorsten) weer voluit geschreven met toevoeging van de letter ‘jod’.

³⁷ Zie Midrasj Be-midbar Rabba 12,16; vgl. Midrasj Sifré Numeri, piska 45 en Midrasj Tanchoema, Ki Tissa en Pekoedé. Aldaar is de uitleg eveneens toegeschreven aan Rabbi Nathan!

³⁸ In Avot de-Rabbi Nathan noesach b (ed. S. Schechter p. 44 [22b]) is deze uitspraak toegeschreven aan Rabbi (Jehoeda ha-Nasi).

³⁹ Is het dan niet al voldoende wanneer de Schrift zegt dat je zes dagen moet werken?

overtreding met zich mee.⁴⁰ De rabbijnen beschikten over psychologisch inzicht. Wanneer iemand alleen maar studeert en met het hoofd bezig is, blijven de dagelijkse bezigheden van de gemeenschap buiten zijn blikveld. Wereldvreemdheid en arrogantie liggen dan op de loer, afgezien van verlies aan door ervaring gestimuleerde empathie. Studie en praktijkervaring horen elkaar beslist aan te vullen!

Ledigheid is zowel slecht voor de individu als voor de gemeenschap. Dat wordt met name inzichtelijk in het boven aangehaalde voorbeeld van de Schepper Zelf. God heeft de wereld immers niet gemaakt om in Eigen levensonderhoud te voorzien, maar omdat Hij een realiteit tegenover Zich wilde creëren, om daar zorg en liefde aan te kunnen wijden, als voorbeeld voor de mensheid. Zo moeten ook wij ons voor het behoud van de schepping en de gemeenschap fysiek inzetten.

Juist die opdracht is aan het adres van toekomstige Tora-geleerden op zijn plaats. Zij mogen in hun cognitieve gerichtheid de tastbare schepping en gemeenschap niet uit het oog verliezen, maar moeten actieve participanten van de samenleving blijven.

De rabbijnen hebben – dat is maar gelukkig – doorgaans gewezen op het belang van arbeid als aanvulling op Tora-studie. Het onderhouden van en de zorg voor een familie behoort naar hun mening tot de vanzelfsprekendheden van het leven. Dit realistische standpunt werd met verve verdedigd door Rabbi Jisjma’el:

‘Zodat je je koren, je most en je olie kunt inzamelen’ (Deut. 11:14). Waarom is dit gezegd? Omdat er (elders in de Schrift) gezegd is: *‘Dit wetboek mag niet wijken uit je mond, maar overpeins het **dag en nacht**’* (Joz. 1:8). Is het mogelijk dat de woorden van de Schrift (hier) letterlijk moeten worden opgevat? (Nee, want) de Schrift zegt (om die al te letterlijke uitleg te mijden): *‘Zodat je je koren zult inzamelen’* (ibid). (Dat wil zeggen:) Je moet ermee omgaan volgens de weg van de wereld (je moet de woorden van de Tora combineren met werk en wereldse activiteiten). Dit zijn de woorden van Rabbi Jisjma’el.⁴¹

Volgens Rabbi Jisma’el mag je het gebod om dag en nacht Tora te studeren niet letterlijk opvatten. Je moet het op een realistische manier uitleggen, conform de minimale eisen die het leven nu eenmaal aan mensen stelt.

Vervolg tekst Avot de-Rabbi Nathan 23a

Rabbi José (de Galileeër) zegt: Niemand sterft anders dan alleen vanuit ledigheid, er is immers gezegd: ‘[Toen Ja’akov zijn instructies beëindigd had,] verscheidde hij, en werd verzameld tot zijn volk’ (Gen. 49:33).

Zodoende, wanneer iemand onwel wordt (een toeval krijgt) en op de vore (van zijn akker) valt en sterft, dan sterft hij niet anders dan uit ledigheid. Wanneer iemand op het topje dan het dak staat [op het topje van een fort, op het topje van een gebouw]⁴² of langs de oever van een rivier, en hij valt en sterft, dan is het niet anders dan uit ledigheid.

---

⁴⁰ Zie Commentaar van Rabbi Eliahoe ben Avraham van Delyatin in Avot-de Rabbi Nathan, ed. van Gaon van Wilna.

⁴¹ Babylonische Talmoed, Berachot 35b; zie M. van Loopik, *Balk en Splinter*, Amsterdam 2011, p. 278 v.

⁴² Zo volgens een toevoeging in oude gedrukte weergaven van de tekst.

Uitleg:

Het gevaar van niets-doen

Rabbi José gaat nader in op het levensbedreigende gevaar van ledigheid, want niets-doen verzwakt de wil tot leven.

Het voorbeeld hiervan bij uitstek is de passage over het sterfbed van Ja'akov. Op het moment dat de aartsvader de zegen had uitgesproken over zijn zonen en hun met zijn laatste krachten de laatste instructies had gegeven, verliet hem de levensgeest. Precies dat ogenblik had hij immers geen taken en doelen meer voor ogen die hem 'bij de leest hielden'. Toen stopte de drijfkracht en energie die zijn verzwakte lichaam tot het laatst toe nog voortstuwden.

Aangezien het voorbeeld van Ja'akov in feite alleen opgaat voor een persoon die al stervende is, scherpte de commentator Rabbi Eliahoe uit Delyatin het voorbeeld met enige fantasie verder aan. Mede op grond van Genesis 47:28-29 veronderstelde hij dat het leven van Ja'akov onnodig bekort was door diens nutteloze werkeloosheid in Egypte. Ja'akov zou ruim 'voor zijn tijd' gestorven zijn, omdat Josef hem in Egypte zo perfect verzorgde. Omringd met die zorg en door het wegvallen van de gebruikelijke strijd om het bestaan, kwijnde Ja'akov weg. Erg overtuigend is deze uitleg niet (Ja'akov bracht toch nog zeventig jaren in Egypte door; bovendien is een leven van honderdzevenveertig jaren formidabel lang). De uitleg van Rabbi Eliahoe bevat echter toch zijn eigen morele waarheid.

Ook de twee andere – hier genoemde – voorbeelden komen voort uit praktische ervaring. Ongelukken volgen vaak uit gebrek aan concentratie, wanneer iemand er 'met het hoofd niet bij is'. Wie lang werkeloos stil staat, kan overvallen worden door een flauwte of duizeling. Doet men dit op een gevaarlijke plek, dan is een dodelijke val of ongeval zeker niet denkbeeldig. Daarom is het maar beter om actief bezig te blijven. Op zich is dit geen diepzinnige gedachte van Rabbi José, maar het is ongetwijfeld wel een nuttig advies.

Het gehele volk, inclusief vrouwen en kinderen, heeft bijgedragen aan de bouw van de tent van samenkomst in de woestijn. De waarschuwing dat ledigheid 'des duivels oorkussen is' is dus ook gericht aan vrouwen en kinderen, niet uitsluitend aan volwassen mannen. Van de gehele gemeenschap wordt een actieve bijdrage aan het religieuze en maatschappelijke leven verwacht.

Haat een publiek ambt

Hoogmoed komt voor de val

Vervolg tekst Avot de-Rabbvi Nathan 23b

En haat (heb een afkeer van) een publiek ambt (rabbanoet).⁴³ Hoe is dat? Dit leert dat een mens niet uit zichzelf een krans op zijn hoofd moet plaatsen, maar anderen moeten deze voor hem plaatsen. Er is immers gezegd: 'Laat een vreemde jou prijzen en niet jouw (eigen) mond; een ander en niet jouw (eigen) lippen' (Spr. 27:2).

---

⁴³ Dat wil zeggen: het bezitten van autoriteit en macht.

Rabbi Akiva zei: ‘Al wie zichzelf verhoogt om (zijn kennis van) woorden van Tora, waar lijkt zo iemand op? Op een kadaver⁴⁴ dat langs de weg gesmeten is. Iedereen die op de heen – of terugweg passeert plaats zijn hand op de neus, houdt ruim afstand van hem en verwijderd zich, er is immers gezegd: "*Indien je dwaas gehandeld hebt door jezelf te verheffen, indien je op kwaad gezonnen hebt, (leg dan) de hand op de mond*" (Spr. 30:32).’

[Rabbi Sjim'on] Ben Azzai sprak tot hem: ‘Leg de zaak uit naar zijn context (inhoud).⁴⁵ Indien een mens zichzelf laat verkommeren (of: zichzelf tot dwaas maakt),⁴⁶ om wille van de woorden van de Tora, uitgedroogde dadels eet, morsige kleren draagt, neerzit en de wacht⁴⁷ houdt bij de poort van de Wijzen, terwijl ieder passant (bij zichzelf) zegt: ‘misschien is hij een gek’, uiteindelijk zul je (kennis van) de gehele Tora bij hem aantreffen.’*

Uitleg:

Haat een publiek ambt

Dit deel van de midrasj komt terug op de maxime van Sjemaja om een publiek ambt te mijden. Het brengt een corrigerende nuance aan. Sjemaja bedoelde natuurlijk niet te zeggen, dat openbare ambten beter geheel onvervuld kunnen blijven. De uitvoering van hoge en publieke ambten is nu eenmaal nodig. Sjemaja wilde slechts meedelen, dat je een publiek ambt nooit uit jezelf moet najagen. Je mag zo'n ambt uitsluitend op je nemen, wanneer anderen jou dit vragen om te doen.

De uiteindelijke schande van wie geen vragen stelt

De midrasj pikt de gedachte van ‘hoogmoed komt voor de val’ op en werkt die gedachte op associatieve wijze verder uit. Een zekere relatie met het geciteerde vers Spr. 27:2 blijft aanwezig. Men weet immers niet (vgl. Spr. 27:1) wat de toekomst brengen zal. Wie zichzelf verhoogd heeft, zal zich des te smadelijker vernederd voelen, zo hij niet succesvol mocht blijken.

Rabbi Akiva

Met de uitspraken van Rabbi Akiva (en Sim'on ben Azzai) wordt de waarschuwing van Sjemaja speciaal toegepitst op Tora-geleerden en het leerproces. Wie zich op arrogante wijze de air aanmeet een groot Tora-geleerde te zijn, roept volgens Rabbi Akiva walging bij andere mensen op. Zij zullen hem gaan mijden als een stinkend karkas langs de kant van de weg. Akiva las Spr. 30:32 zo: ‘Indien je waas handelt door je te verheffen ... dan zal men (uit walging) de hand op de mond leggen.’

Rabbi Akiva leerde dus als volgt. Wie zichzelf tot een soort rottend kadaver maakt door zichzelf te beroemen op zijn Tora-kennis en zint op manieren om eer te in de wacht te slepen, voor hem zal men uiteindelijk vol walging de hand op de mond leggen.

---

⁴⁴ De uitleg van Rabbi Akiva berust op een woordspel. ‘*Naval*’ – dwaas handelen – komt terug in het woord ‘*nevela*’ – kadaver. Wie zichzelf looft om zijn Tora-kennis, maakt zichzelf als het ware tot een stinkend kadaver.

⁴⁵ En meer overeenkomstig de letterlijke inhoud (*injan*) van het vers.

⁴⁶ Vgl. J. Goldin. A.W. (p. 62.) vertaalt: ‘If one wastes away over the words of the Tora’. Andere mogelijke vertaling: ‘Indien je jezelf vernedert om wille van de woorden van de Tora’.

⁴⁷ In Avot de-Rabbi Nathan *noesach* ‘*b*’ is deze uitspraak (in enigszins alternatieve vorm) juist toegeschreven aan Rabbi Akiva; zie ed. S. Schechter, p. 46. Deze versie spreekt zelf van ‘overnachten’ bij de poort.

De uitleg van Rabbi Akiva berust op een speels woordspel en verwijderd zich exegetisch wel wat ver van de letterlijke duiding van het vers. Daarom corrigeerde Ben Azzai zijn leermeester en collega, hoewel ook de uitleg van Ben Azzai afwijkt van de letterlijke zin. Ook Sjim'on Ben Azzai legde de spreuk van Sjloomo uit als les over de juiste houding van een Tora-leerling. Evenals Akiba las hij de woorden van de spreuk als het stellen van condities: indien je zo en zo doet, zal dit en dat het gevolg zijn. Wie zichzelf verhoogt, zal worden vernederd; wie zichzelf vernedert, zal worden verhoogd.

Ben Azzai

Ben Azzai corrigeert zijn leermeester en collega Akiva door dichter bij de tekst te blijven, wat dieper en duidelijker op de zaak in te gaan. De uitspraak van Ben Azzai haakt in op die van Akiva, maar zijn woorden voeren ons nog wat verder weg van het hier in de midrasj besproken thema: bekleding van een publiek ambt.

Wat bij Akiva on gezegd blijft, legt Ben Azzai in zoveel woorden uit. Indien iemand zichzelf vernedert en zichzelf in de ogen van anderen tot dwaas maakt, zal hij ten slotte verhoogd worden en gerespecteerd worden om zijn grote kennis. Zo interpreteert Ben Azzai het eerste gedeelte van het vers in Spreuken: 'Indien je jezelf tot dwaas maakt, zul je daardoor verheven worden.'

Het Hebreeuws leest Ben Azzai als volgt: 'Indien je jezelf tot dwaas maakt om wille van de Tora, zul je ook om wille van haar worden verhoogd.'⁴⁸

Zo vinden we in een van de kleine Talmoed-traktaten de uitleg:

»Al wie zichzelf vernedert, zal worden verhoogd; en zo zegt de Schrift: '*Het zal niet blijven zoals het was. Wat laag is, omhoog ermee, wat hoog is omlaag ermee*' (Ez. 21:31[26]).«⁴⁹

Iemand lijkt misschien een dwaas in de ogen van anderen, wanneer hij openlijk zijn gebrek aan kennis laat blijken. Hij maakt allicht een ongeleerde indruk als hij van het leerhuis niet wijkt om maar zoveel mogelijk bij te leren, zeker als hij ook alsmaar vragen blijft stellen. Maar wie dat toch doet, zal uiteindelijk zeer geleerd en wijs worden, alom geprezen vanwege zijn indrukwekkende kennis.

Kennis verwerven is een zaak van discussie, kritische dialoog en vragen durven stellen. Wie daar uit arrogantie niet toe in staat blijft, zal onwetend blijven. Dit is de diepere gedachte achter de uitspraak van Ben Azzai.

Het tegenovergestelde is het geval volgens de tweede helft van het vers in Spreuken. Dit deel beschrijft iemand die zijn lippen muilkorft (*zamam*),⁵⁰ geen vragen durft te stellen, en niet in discussie durft te gaan met zijn leermeester, hoewel hij twijfels koestert over diens uitleg. Uiteindelijk zal hij op vernederende wijze de hand voor de mond moeten slaan, wanneer men zijn oordeel verlangt. Zo iemand hem in de toekomst naar een Tora-uitleg mocht vragen, zal hij onwetend moeten zwijgen.

---

⁴⁸ Het Hebreeuwse '*behitnasse*' in Spr. 30:32 is door ben Azzai als het ware in tweeën geknipt. Hij leest: 'bah titnassé' – (wanneer je je verlaagt) 'om wille van haar', zul je 'door haar' verheven worden.

⁴⁹ Zie mijn aantekeningen n.a.v. Massèchèt Derèch Erèt Zota cap. 8; M. van Loopik, *The Ways of the Sages and the Way of the World*, Tübingen 1991, p. 291 en p. 297! De Gaon van Wilna leest in dit tractaat (op grond van afwijkende handschriften): 'Iedereen die de Wijzen dient, stelt precies de tradities vast zoals hij die heeft gehoord, maar iedereen die niet precies de traditie vaststelt zoals hij die heeft gehoord, verdient de dood.' Zie de daar de door mij genoemde parallelplaatsen.

⁵⁰ *Zamam* in Spr. 30:32 is hier niet vertaald als 'zinnen op kwaad' maar als 'muilkorven'. Het werkwoord 'zamam' bezit beide betekenissen.

Deze uitleg van Rabbi Sjim ‘on ben Azzai vinden we bevestigd in de Baylonische Talmoed in een uitspraak op naam van Rabbi Sjmoe’el bar Nachmani:⁵¹

»Rabbi Sjmoe’el bar Nachmani zegt: ‘Wat is de betekenis van dit vers "*Indien je dwaas gehandeld hebt door jezelf te verheffen, indien je op kwaad gezonnen hebt, (leg dan) de hand op de mond*" (Spr. 30:32)?’

Ieder die zichzelf vernedert (tot dwaas maakt) (*menabbel atzmo*) om wille van woorden van de Tora,⁵² zal uiteindelijk verhoogd worden. Maar wanneer hij zichzelf muilkorft (*zamam*),⁵³ zal hij de hand op zijn mond leggen.«⁵⁴

De uitleg van Rabbi Sjmoe’el bar Nachmani gaat duidelijk terug op die van Ben Azzai, zoals blijkt in een variant, overgeleverd in Midrasj beresjiet Rabba:

»Indien je dwaas gehandeld hebt door je te verheffen etc.’ Ben Azzai en Rabbi Akiva (bediscussiëren dit). Ben Azzai zegt: ‘Indien je jezelf vernedert (tot dwaas maakt) om wille van de woorden van de Tora, zul je daardoor uiteindelijk verhoogd worden. Maar indien je (je mond muilkorft), (zul je) je hand op de mond (moeten leggen). Indien woorden achter jou gemuilkorft (afgestopt) worden, (dan zul je) de hand op de mond (moeten leggen). Eén weet, twee weten niet’«⁵⁵

Deze enigszins kryptische weergave van de woorden van Sjim ‘on ben Azzai is met behulp van de uitleg van Rasji bij de overlevering van Sjmoe’el bar Nachmani beter te begrijpen. Wie zichzelf vernedert door vragen te stellen aan zijn leermeester en door zich duidelijk te uiten wanneer hij een redenering niet begrijpt, lijkt in de ogen van de medeleerlingen misschien niet al te pienter. Maar door zijn actieve betrokkenheid bij het leren, zal zal hij de anderen in kennis gaan overtreffen. Leren doe je immers bij uitstek door middel van dialoog en het stellen van vragen. Wanneer de leerling zichzelf – omdat hij bang is onwetend over te komen – inhoudt en de woorden die hij wil spreken muilkorft en achterhoudt, zal uiteindelijk met een mond vol tanden komen te staan. Hij zal het antwoord op vragen naar de juiste Tora-uitleg in de toekomst schuldig blijven. Juist in geval van een halachische of logische redenering is het belangrijk bij twijfel met je leermeester in discussie te treden. Want zo leert het slot van de overlevering: ‘Een weet, twee weten niet’. Bij een dergelijke redenering kan in principe immers maar één persoon de juiste uitleg geven en gelijk krijgen, niet twee! Wanneer de leerling zijn twijfels over zo’n redenering niet met de leermeester uitpraat, zal hij altijd in onzekerheid blijven over de juiste interpretatie. Daarom zal hij op allerlei vragen vragen geen eensluidend antwoord kunnen geven.⁵⁶

---

⁵¹ Rabbi Sjmoe’el bar Nachmani is een Amora uit Erètz Jisra’él (tweede en derde generatie). Hij leefde te Lod (werd zeer oud). Vriend van Rav Jehoeda.

⁵² Zie uitleg Rasji: ‘Omdat hij vragen stelt aan zijn leermeester over dingen waarvan hij niet zeker is, ook al lachen de daarbij aanwezige vrienden hem daarom uit.

⁵³ Zie uitleg Rasji op de Talmoed en bij de tekst: ‘Wanneer je je mond muilkorft (afsluit) om vragen te stellen ... dan zul je uiteindelijk je hand op je mond leggen, zo men je iets vraagt en je het niet weet.’

⁵⁴ Babylonische Talmoed, Berachot 63b.

⁵⁵ Midrasj Be-résjit Rabba 81,2. Vgl. Midrasj ha-Gadol op Gen. 35:1.

⁵⁶ Vgl. in dit verband het commentaar Chiddoesjé Radal (Rabbi David Luria) op Beresjiet Rabba 81,2; en vgl. het commentaar Ben Avraham van Rabbi Eliahoe ben Avraham van Delyatin op Avod de-Rabbi Nathan h.l. H. Freedman, *Genesis Rabba*, London/New York 1983 (p. 745) geeft een ander interpretatie aan de woorden van Ben Azzai (wie met laster wordt geconfronteerd, kan beter de hand op de mond leggen en zwijgen (vgl. Ook Jastrow, *Ditctionary*, onder ‘*zamam*’).

Wie zichzelf vernedert zal worden verhoogd

Vervolg tekst Avot- de-Rabbi Nathan 23b

Rabbi José zegt: Daal neerwaarts (en je stijgt) opwaarts. (Stijg) opwaarts (en je daalt) neerwaarts. Ieder die zichzelf verhoogt door de woorden van de Tora, hem zal men uiteindelijk verlagen. Wie zichzelf verlaagt om wille van de woorden van de Tora, zal men uiteindelijk verhogen.⁵⁷

Uitleg

Wie zich verhoogt, zal vernederd worden

Ook de uitspraak van Rabbi José volgt in het kader van het uitgangspunt: streef niet (uit jezelf) naar *rabbanoet*, streef niet uit jezelf naar een openbaar ambt, naar macht en autoriteit die aan zo'n ambt verbonden zijn.

Versie 'b' van Avot de-Rabbi Nathan belicht hier ook nog een ander aspect. Een openbaar ambt is zwaar. Het doet een beroep op verantwoordelijkheidsgevoel. Het brengt ook vaak spanningen en allerlei dreigingen met zich mee. Kortom, het bekleden van een openbaar ambt bekort de levensverwachting. Als voorbeeld van een bekort leven als gevolg van een hoge positie noemt de midrasj Josef. Hoewel hij vel jonger was, stierf hij eerder dan zijn andere broers (zie Ex. 1:6: *'Toen Josef gestorven was, en al zijn broers, em die hele generatie.'*)⁵⁸

Welgemanierdheid van de echte Wijzen

De uitspraak van Rabbi José doet allicht denken aan een ervaring met de plaats die men volgens de Wijzen moest nemen bij het aanzitten aan de dis, waarbij over gewoonlijk Tora gediscussieerd werd. Wie uit zichzelf 'hogerop' ging zitten, liep het gevaar van een vernederende behandeling. Wanneer de gastheer al een ander persoon op het oog had om (hoog) dicht bij hem aan te liggen, verwees hij zo iemand naar een lagere plek bij de voeten of nog verderop, verder weg van zichzelf. Wie in eerste instantie met een minder eervolle plek genoegen nam, kon soms het loflijke genoegen smaken dat de gastheer hem hogerop en dichterbij zichzelf noodde. Een voorbeeld van dit inzicht is overgeleverd in Midrasj Wajjikra Rabba:

»Rabbi Jehosjoea uit Siknien⁵⁹, legde dit vers uit: *'Het is beter dat men tot je zegt: 'Kom hogerop hierheen', dan om vernederd te worden ten overstaan van de prominente'* (Spr. 25:7). Rabbi Akiva leerde in naam van Ben Azzai: 'Verwijder je twee of drie zetels (lager) van je plek en ga zitten, totdat men tot je zegt 'kom hogerop (dichterbij) zitten'; en ga niet (uit jezelf) hogerop zitten, opdat men jou niet zal gebieden 'ga lager (verderop) zitten, lager!'
En zo was Hillel gewoon te zeggen: 'Mijn vernedering is mijn verhoging, en mijn

---

⁵⁷ Zie boven noot 6 i.v.m. de parallel in Massèchèt Derèch Erètz Zoeta cap. 8.

⁵⁸ Zie Avot de-Rabbi Nathan, *noesach b*, ed. S. Schechter 23b (p. 46).

⁵⁹

verhoging is mijn vernedering.’ Wat is de reden (achter deze opmerking)? ‘*Hij die hoog zit, zal (laag) moeten zitten; wie zich laag opstelt, (verhoogt men) om (hem) te zien* (Ps. 113:5).

Je vindt dat toen de Heilige, Hij zij gezegend, Zichzelf aan Mosjè openbaarde vanuit de doornstruik, deze zijn gelaat voor Hem bedekte, zoals er gezegd is: ‘*En Mosjè bedekte zijn gelaat etc.*’ (Ex. 3:6). Daarop sprak de Heilige, Hij zij gezegend, tot hem: ‘*Welu, ga (kom dichterbij) en Ik zal jou naar Farao zenden*’ (Ex. 3:10).«⁶⁰

Word niet al te bekend bij de heersende macht

De krachtpatser en de zwakkeling Een chassidisch verhaal

»Het is te vergelijken met twee bedelaars die van stad tot stad wandelden. De een was sterk en gezond, zonder enige kwaal. De andere bedelaar was juist het tegendeel hiervan. Van het hoofd tot aan zijn voeten was hij een en al kwaal. De gezonde bedelaar had de gewoonte om hem te beledigen en belachelijk te maken. Tegelijkertijd pochte hij op zijn eigen perfecte gezondheid. Zodoende hilde de arme, zieke bedelaar stilletje bij zichzelf, tot de Eeuwige biddend om hem niet alleen te bevrijden van zijn ziekte maar ook van de beledigingen en beschimpingen van zijn laaghartige maat. God verhoorde zijn gebeden.

Zij kwamen aan in de hoofdstad en hoorden dat de sterkste man in het koninkrijk was gestorven, iemand die de trots van de koning en zijn hof was geweest. Tezelfdertijd stierf was ook de beroemdste arts van het land gestorven.

De koning wenste zich twee mannen die de lege plaatsen konden innemen, die ontstaan waren door de dood van zijn twee befaamde onderdanen. Zijn soldaten gingen op pad op zoek naar zulke mannen. Na enige tijd te hebben gezocht, vonden zijn soldaten twee mogelijke kandidaten. De koning was buiten gewoon voldaan maar wilde wel beproeven of zij echt even voortreffelijk waren als de mannen wier plaatsen zij moesten innemen.

De sterke man, de reus, sprak: ‘Breng mij de sterkste man en ik zal hem met één vinger vellen.’ De geneesheer sprak toen: ‘Breng mij het meest ingewikkelde en moeilijke geval en ik zal de patiënt genezen.’

En zo gaf de koning zijn dienaren de opdracht om het experiment uit te voeren. Boden werden overal heen gestuurd om zulke mensen bij de koning te brengen. Zij stootten op de twee bedelaars, stopten hen in een kooi en brachten hen voor de koning. De gezonde bedelaar pochte als gebruikelijk: ‘Het is alleen dankzij mij dat je voor de koning wordt gebracht.’ De zieke bedelaar stortte zijn hart uit voor God zonder een woord te uiten.

De gezonde man werd gebracht voor de koning samen met de sterke man die op het punt stond zijn buitengewone kracht ten toon te spreiden. Met één tik werd hij neergeveld; de sterke man bewees zijn aanspraken en won de titel van sterkste man.

Vervolgens werd de zieke bedelaar geplaatst onder de zorg van de arts en hij werd genezen van al zijn pijn en lijden.«⁶¹

---

⁶⁰ Zie Midrasj Wa-jikra Rabba I,5

⁶¹ Als vermeld in H.A. Savitz, *A Jewish Physician's Harvest*, New York 1979, p. 75-76.

Slot tekst Avot de-Rabbi Nathan 23b

‘En raak niet bekend bij de heersende macht (autoriteiten)’. Hoe is dat? Dit leert dat een mens geen naam(sbekendheid) moet verwerven bij de heersende machthebber (vanwege zijn rijkdom). Wanneer zijn naam bekend raakt bij de autoriteiten, dan zullen deze uiteindelijk hun blikken op hem werpen, hem doden en al zijn geld afnemen. Hoe komt dat zo? Zijn kameraad zit op de markt en zegt: ‘Moge de Heilige, Hij zij gezegend, die en die (nog meer) gunst bewijzen. Vandaag kwamen uit zijn huis honderd ossen, honderd schapen en honderd geiten!’ Een (Romeinse) officier hoort hem dit (misschien) zeggen, gaat heen en vertelt het aan de gouverneur. Deze onderneemt actie, omsingelt zijn huis en onttrekt hem al zijn geld. Over zo iemand zegt de Schrift: *‘Wie zijn vriend in de ochtend met luide stem zegt, hem wordt het als een vervloeking aangerekend’* (Spr. 27:14).

Uitleg:

Pas op voor de bezetter

Deze overlevering geeft tekst en uitleg bij het slot van de waarschuwing van Sjemaja om niet de aandacht van de heersende macht op je te vestigen door pochen of door opzichtig gedrag. Je mag de aandacht van de bezettende macht ook niet gewild of ongewild op anderen vestigen! Een opzichtige levensstijl en in het openbaar treden met je bezittingen liep bij de bezettende Romeinse machthebbers allicht in de gaten. Dit kon vergaande gevolgen hebben. Exorbitante rijkdom was kon in de ogen van de Romeinse bezetter reden of excuus zijn voor beschuldiging van belastingontduiking. Als strafmaatregel werden in een dergelijk geval alle bezittingen van de ontduiker geconfisqueerd.⁶² Een ander gevaar was dat men valselijk beschuldigd werd van een of ander misdad. Alle bezittingen van een ter dood veroordeelde vervielen na een executie aan de staat. Rabbi Eljahoe ben Avraham van Delyatin noemt hier enkele voorbeelden. Waaronder het wrange lot van Navot, die door koning Achav – op instigatie van de verdorven en doortrapte Izèvèl – valselijk ter dood werd veroordeeld om hem zijn wijngaard afhandig te kunnen maken (vgl. I Kon. 21:1-16).⁶³ Een tweede, sprekend voorbeeld is Dat van koning Chizkia die aan de gezanten van Babel vol trots alle paleisschatten liet zien. Daarop sprak de profeet Jesaja onmiddellijk op bestraffende ton tot hem: *‘Zie, er komen dagen dat alles wat er in uw huis is en wat uw vaders op deze dag hebben opgeslagen, naar Babel zal worden weggevoerd’* (II Kon. 20:17).

De waarschuwing hier is ook gericht op loslippigheid over het welzijn van bekenden, hoe goed **misschien** ook bedoeld (zie de woorden: Moge de Heilige, Hij zij gezegend, die en die nog meer gunst bewijzen’). Door te pochen op de welgesteldheid van je anderen, kun je hen in groot gevaar brengen. Mogelijk ook is het woord ‘kameraad’ cynisch bedoeld. Het kan hier gaan om een vermomde vijand die zich voordoet als kameraad, maar in feite zijn overdadig rijke naaste juist met zoveel ijver (*‘in de ochtend’*) en met zo’n *‘luide stem’* prijst, opdat kwaadwillenden dit kunnen horen en daar het hunne mee doen. ‘Al te luidruchtige vriendelijkheid is verdacht.’⁶⁴

---

⁶² Vgl. bijv. Babylonische Talmoed, Pesachim 112b, Tosefta Ma’aser Sjeni 3,8 e.a.

⁶³ Het commentaar Ben Avraham, in Avot de-Rabbi Nathan, ed. Gaon van Wilna, wilna 1933, p. 28a.

⁶⁴ Vgl. B. Gemser, *Spreuken II ...*, Groningen 1931, p. 31.

Raak niet bekend bij de bezettende macht

Begin tekst Avot de-Rabbi Nathan 24a

Een andere uitleg van ‘Raak niet bekend bij de autoriteiten (de heersende macht)’. Iemands vriend zit op de markt en zegt: ‘Moge de Heilige, Hij zij gezegend, die en die (nog meer) gunst bewijzen. Vandaag liet hij zoveel *kor*⁶⁵ tarwe brengen en zoveel *kor* gerst! **Rovers** horen het hem zeggen, komen en omsingelen zijn gehele huis, nemen hem al zijn geld af, en ‘s morgens heeft hij niets meer. Over hem zegt de Schrift: ‘*Wie zijn vriend in de ochtend met luide stem zegent, hem wordt het als een vervloeking aangerekend*’ (Spr. 27:14).

Een andere uitleg van ‘Raak niet bekend bij de autoriteiten.’ Dit leert dat een mens er zich niet op moet toeleggen te (kunnen) zeggen: Ik ben de gouverneur van de stad of ik ben de vice-gouverneur,⁶⁶ want deze (lieden) beroven Israël.⁶⁷

(Nog) een andere uitleg. Laat een mens zich er niet op toeleggen een bestuurlijk ambt te vervullen (in dienst van de bezetter). Want ook al openen ze voor hem eerst de poort en escorteren ze hem (met alle egards), uiteindelijk zullen ze hard tegen hem optreden.⁶⁸

Uitleg:

Rovers op de loer

In feite is dit alles een herhaling van de voorafgaande waarschuwing. ‘Met ‘rovers’ zijn ongetwijfeld de belastinginspecteurs en belastinginners aangeduid, die optraden in opdracht van de Romeinse overheid. Wanneer deze ‘beamten’ toevallig of via informanten vernamen dat iemand overdadig rijk was of dure aankopen deed, was het gevaar groot dat de ongelukkige – al of niet terecht – beschuldigd werd van belastingontduiking of andere misdaden. Niet voor niets golden belastinginners ten tijde van de Romeinse bezetting als notoire ‘rovers en ‘dieven’. Zij stonden in het volksgeheugen gebeiteld als onbetrouwbare knechten die – in dienst van de Romeinse bezetter – geen gelegenheid voorbij lieten gaan om iemand al zijn geld en goederen afhandig te maken. Bovendien werden zij ervan beschuldigd ook zelf een graantje mee te pikken bij de door de Romeinse bezetter georganiseerde plundering van de bevolking. Dit gold zowel voor de zogeheten ‘*mosjechiem*’ – de *publicani* (belastinginspecteurs) als voor de *gabba’ien* – de werkers in het veld en de belastinginners, die de huizen langs gingen om gelden te innen of om goederen en producten op te eisen. Voor wie belasting ontdook, dreigde – als gezegd – confiscatie van alle bezittingen.

Tollenaars stonden als roofzuchtig en onbetrouwbaar bekend, zodat zij niet als getuigen in financiële rechtskwesties mochten optreden. Hun geld mocht zelfs niet aanvaard worden als *tzedaka* – bijdrage voor de armen, aangezien de gemeenschap dit beschouwde als geroofd

---

⁶⁵ Kor: een grote massa graanzaden (nodig om een gebied van 75.000 vierkante meter land in te zaaien!)

⁶⁶ In handschriften ook gelezen ‘sar ha-misjtè’ – hoofd van het banket.

⁶⁷ Ed. Avot de-Rabbi Nathan van de Gaon van Wilna stelt een tekstcorrectie voor: ‘Wees er niet op gericht te verkeren bij de gouverneur van de stad of bij de ondergouverneur [het banket].’

⁶⁸ Alternatieve versie in gedrukte edities: ‘Eerst openen ze voor hem de poort naar wat aangenaam voor hem is, en ten slotte de poort naar wat hard (onaangenaam) voor hen is.’

geld.⁶⁹ Een echo van die negatieve sfeer rond tollenaars, beluisteren we hier in deze tekst van Avot de-Rabbi Nathan.

Bij de gouverneur aan tafel

Leg je er niet op toe om de hoogste functie van gouverneur (letterlijk *sar ha-ier*, prins van de stad) of de vice-gouverneur te vervullen, want deze lieden beroven Israël. De waarschuwing verwijst naar een positie, waarvan het zeer onwaarschijnlijk is dat een gewone Jood die kon bekleden. Daarom stelde de Gaon van Wilna een correctie van de tekst voor. Aan de hand van zijn correcties kunnen we lezen: ‘Een mens moet zich er niet op toeleggen te verblijven bij de gouverneur van de stad of bij de ondergouverneur [andere lezing: of bij een banket⁷⁰ (van hoogwaardigheidsbekleders)], want deze lieden beroven Israël.’ Inhoudelijk is deze lezing zeker aannemelijker. Al te nauwe omgang met hoogwaardigheidsbekleders in dienst van de Romeinse bezetter kon men maar beter mijden. Door sociale omgang met deze rovers en uitbuiters maakte men zichzelf gehaat binnen de eigen gelederen en daarmee kwetsbaar!

In dienst van de bezettende macht

Het was buitendien gevaarlijk een hoog ambt te vervullen in dienst van de Romeinse overheid, aangezien degenen die zo’n ambt bekleedden doorgaans de eigen gemeenschap uitbuiten en daarom verguisd waren. Denunciatie van voor de bezetter nadelige activiteiten kon een collaborerende bestuurder maar al te makkelijk treffen. Hij kon – al of niet valselijk – door zijn vele vijanden beschuldigd worden en bij de Romeinse bezetter verdacht worden gemaakt. Hem kon door toedoen van de autoriteiten een nog erger lot treffen dan wat hij de eigen gemeenschap had aangedaan.

De midrasj vertelt elders hoe de Romeinen aan welgestelde Joden de positie van gouverneur aanboden. Op het eerste gezicht was dit een aantrekkelijke positie waarbij men ook zichzelf kon verrijken, maar in de praktijk bleek dit vaak gevaarlijk. Bij tegenvallende belastingopbrengsten werden de hoge beambten zelf persoonlijk verantwoordelijk gesteld. Wie zo’n bedenkelijk ambt aanvaarde kwam tussen twee vuren terecht. Om de Romeinse bezetter niet te ontriefen moest hij eigen gemeenschap uitpersen, zich daarmee gehaat en kwellend makend voor beschuldigingen en wraak van de kant van ontelbare vijanden. Perste hij de eigen gemeenschap niet uit en vielen de opbrengsten tegen, dan moest hijzelf daarvoor boeten.⁷¹

Wie niet deugt, zal uiteindelijk zijn geld verliezen

Enkele teksten, overgeleverd in het kleine Talmoed-traktaat *Dèrèch Erètz*, ademen een identieke sfeer van vijandigheid en dreiging rond personen die zich – tot schade van de eigen gemeenschap – uit eerbij en gewinzucht afgaven met de Romeinse bezetter.

»Over belastinginners, confisqueerders, geldwisselaars en publicani (belastinginspecteurs) zegt de Schrift: ‘*Uw rijkdom en koopwaar, [uw ruilwaren], uw zeelieden, uw matrozen etc. zij zullen wegzinken in het hart van de zee op de dag van uw ondergang*’ (Ez. 27:27). vanwege vier zaken vervalt het geld van huizenbezitters aan de staat. Vanwege (het in bezit houden van) documenten van schulden die al voldaan zijn (met de bedoeling nogmaals geld op te eisen), vanwege

---

⁶⁹ Vgl. Misjna Sanhedrin III,3 en Babylonische Talmoed, Sanhedrin.

⁷⁰ Zie de varianten, genoemd in editie van S. Schechter, p. 47.

⁷¹ Vgl. in dit verband Midrasj Be-résjit Rabba 67,6.

hen die geld uitlenen tegen rente, vanwege hen die loon van een huurarbeider achterhouden, vanwege iemand die de macht heeft te protesteren en niet protesteert, en vanwege hen die in het openbaar geld voor liefdadigheid bestemmen maar het niet geven.

Vanwege vier zaken vervallen de bezittingen aan de fiscus: vanwege hen die uitbetaling van een huurarbeider uitstellen, vanwege hen die het (belasting)juk van hun eigen nek nemen en dit leggen op de rug van hun naasten, en hoogmoedigheid van geest weegt (in ernst) tegen alle (genoemde zaken) op.«

Wie rijk is en de eigen gemeenschap benadeelt, bouwt een slechte roep op. Zo iemand krijgt de slechte naam veel vermogen te vergaren en weinig uit te geven, zonder empathie met de minder bedeelden binnen de eigen gemeenschap. Rijk worden en blijven over de ruggen van anderen wekt een onbeheersbare stroom van haat op. Wie dat doet trekt allicht – mede door denunciatie – de aandacht van de fiscale overheid en loopt zo het gevaar dat al zijn bezittingen door de overheid worden confisqueerd.⁷²

Vervolg tekst Avot- de Ranbbi Nathan, slot 24a-24b

Avtaljon zegt: Wijzen, weest voorzichtig met jullie woorden, opdat jullie geen zaak onderwijzen⁷³ die niet in overeenstemming is met de studie van de Tora en jullie de straf over jezelf afroepen van ballingschap en jullie verbannen worden naar een plek van slechte wateren.⁷⁴

En evenzo de leerlingen die na jullie komen (die in jullie voetsporen treden), opdat (ook) zij niet uit jullie naam een zaak onderwijzen die niet in overeenstemming is met de studie van de Tora,⁷⁵ en (opdat ook zij niet) de straf van ballingschap over zichzelf afroepen en verbannen worden naar een plek van slechte wateren. Wat zijn (die) slechte wateren? Dat is wat de Schrift zegt: ‘En zij vermengden zich met de volkeren en zij leerden hun daden’ (Ps. 106:35).

Een andere uitleg: ‘slechte wateren’ naar zijn (letterlijke) betekenis.

Er zijn er die zeggen: Opdat zij niet verbannen worden voor zware (dwang)arbeid.

Uitleg:

Weergave in Misjna Misjna Avot

De weergave van de uitspraak van Avtaljon – afkomstig uit Misjna Misjna Avot 1,11 – is in Avot de-Rabbi Nathan op geparafraseerde en verklarende wijze weergegeven. De formulering in Misjna Avot luidt:

»Weest voorzichtig met jullie woorden, opdat jullie niet de straf van ballingschap over je

---

⁷² Zie Massèchèt Dèrèch erètz Rabba, cap. 2; en zie mijn commentaar, M. van Loopik: *The Ways of the Sages and the Way of the World*, p. 66-67 en p. 76-77.

⁷³ Zie uitleg beneden, waarschijnlijk is bedoeld dat met geen oordeel mag vellen dat de geest van de Tora geweld aandoet.

⁷⁴ Dat wil zeggen: een plek van heidense of sektarische cultuur en ideeën.

⁷⁵ Een parallel van deze uitspraak uit Misjna Avot (I,11) in Seder Eliahoe Rabba 1 (ed. M. Friedmann p. 12) leest: ‘... opdat jullie niet een zaak leren die niet uit de Tora is en jullie de dood door de Hemel schuldig worden ... en opdat – moge dit worden verhoed – de naam van de hemel wordt ontwijd.’

afroepen en jullie verbannen worden naar een plek van slechte wateren, (en opdat niet ook) de leerlingen die na jullie komen daarvan drinken en sterven, met als gevolg dat de naam van de Hemel ontwijd wordt.«

Er rust een grote verantwoordelijkheid op de schouders van allen die onderwijzen, opdat leerlingen door misverstande woorden niet meegezogen worden in een richting die voor tot (afvalligheid en) de dood zal leiden. De uitdrukking ‘slechte wateren’ kan op metaforische wijze zinspelen op een omgeving van heidense of sektarische ideeën en gebruiken. Onderricht aan je leerlingen dus geen zaken die voor misinterpretatie vatbaar zijn en die hen verwijderen van de geest en ethiek van de Tora. Wees zorgvuldig, duidelijk en volledig in wat je als leermeester wilt zeggen.

Volgens Abravanel vulde Avtalion de woorden aan van zijn leermeester Sjim’on ben Sjètach aan, die zei: ‘Wees voorzichtig met je woorden (tijdens een proces), opdat men daaruit geen leugens leert.’ Wees voorzichtig met wat je zegt, opdat hetgeen je zegt niet voor meervoudige uitleg vatbaar is en opzettelijk verdraaid kan worden door de bij het proces betrokken partijen. Avtalion vulde deze gedachte aan en waarschuwde dat je ook als Tora-leraar (en niet alleen als rechter) te allen tijde zorgvuldig moet zijn in je formuleren. Maak je woorden ondubbelzinnig, opdat je leerlingen er niet in kunnen horen wat zij er zelf in willen beluisteren. Opdat ze de betekenis van wat je hebt gezegd niet omkeren en er sektarische conclusies uit trekken. Avtalion zou de ballingschap van zijn volk en de heidense omgeving waarin zij later in hun ballingschap zouden geraken – de ‘slechte wateren’ – al voorzien hebben. Dit smartelijke lot – ver weg van het zuivere water van de Tora – en deze ontheiliging van het volk in de diaspora zou een ontwijding van Gods naam teweegbrengen.

Menachem ha-Meïri, Don Jitzchak Abravanel, Ovadja Bertinoro e.a. noemen in hun commentaren bij Misjna Avot (1,11) het voorbeeld van Antigonos van Socho, die sprak: ‘Weest niet als knechten die de meester dienen om daarvoor beloning te ontvangen.’ Omdat Antigonos er niet zorgvuldig aan toevoegde dat de meeste rechtvaardigen eerst na dit leven hun beloning voor al hun goede daden ontvangen, kwamen zijn leerlingen Tzadok en Boëthus op verkeerde gedachten. Ze werden avallig en ze spraken: ‘Kan het zo zijn dat een arbeider de gehele dag arbeid verricht en zwoegt, en dan ‘s avonds geen loon ontvangt?’⁷⁶

Een andere uitleg is volgens Don Jitzchak Abravanel juist dat een leermeester niet elke kennis mag overbrengen, en zeker niet aan iedere leerling mag onderwijzen. Er zijn geheimenissen – zoals mystieke overleveringen – die je alleen mag doorgeven aan leerlingen die daarvoor moreel en intellectueel zijn toegerust. Wanneer je op dit punt geen terughoudendheid in betracht neemt en mystieke overleveringen onderwijst aan daartoe ongeschikte leerlingen, dan kunnen zij het geleerde allicht verkeerd opvatten en sektarische gedachten ontwikkelen die in strijd zijn met de Tora!

Mogelijke historische achtergronden

Naast verklaringen als die van Abravanel, verdient een alternatieve benadering aandacht. Mogelijk is de hier aan Avtalion toegeschreven waarschuwing terug te voeren op de kritiek die hij uitte op een politiek gekleurde beslissing die een aantal rechters nam tijdens een strafproces tegen Koning Herodus de Grote. Uit lijfsbehoud en opportunisme hielden deze

---

⁷⁶ Tzadok en Boëthus golden als de grondleggers van de twee priesterkasten van de Boëthusiërs en Tzadokieten. Beide groepen geloofden niet in de opstanding van de dood. Mede daarom waren zij extra gericht op materieel welzijn in dit leven. Zij golden in de ogen van velen als opportunisten die gemene zaak maakten met de repressieve heerschappij onder koning Herodus. Dit verklaart de negatieve houding tegenover hen van de kant van de Farizeeën, die doorgaans op gespannen voet met koning Herodus verkeerden.

rechters de aangeklaagde koning de hand boven het hoofd, hoewel hij volgens een eerlijke toepassing van Tora-regels ter dood veroordeeld had moeten worden. Deze gebeurtenis vinden we overgeleverd bij de Joodse geschiedschrijver Flavius Josephus, in zijn lijvige werk ‘Joodse Oudheden’. Josephus noemt twee Farizeeërs: Pollio en diens compagnon (leerling) Sameas.⁷⁷ Hiermee doelde hij met grote waarschijnlijkheid op Avtalion en Sjemaja. Over het harde oordeel van deze Pollio ten aanzien van de laffe beslissing van de rechters schreef Josephus:

»Maar deze Pollio⁷⁸ voorspelde – toen Herodus een keer op leven en dood werd aangeklaagd – bij wijze van terechtwijzing aan Hyrkanos en de andere rechters hoe deze (zelfde) Herodus, die zij nu aan de dood lieten ontkomen, hen allen nadien zou treffen met (zware) straffen; een aankondiging die mettertijd werd vervuld, omdat God de woorden die hij gesproken had in vervulling deed gaan.«⁷⁹

De historische achtergrond van de uitspraak heeft consequenties voor de uitleg van wat Avtalion zei. Zijn compagnon Sjemaja waarschuwde al voorzichtig te zijn in de omgang met de autoriteiten, om deze niet te paaïen of in hun kringen eer na te jagen. Avtalion nuanceerde dit. Hij stelde dat die voorzichtigheid er niet toe mag leiden dat je als rechter volledig naar de pijpen van de overheid gaat dansen. Er moet hoe dan ook sprake blijven van scheiding der machten. Wie op grond van zijn Tora-kennis en halachische kennis een kritisch oordeel ten aanzien van overheidsdienaren (of zelfs de koning) moet vellen, moet kritisch blijven en hij mag zich uitsluitend laten leiden door de Tora. Hij moet ondanks mogelijke dreigingen blijven streven naar implementatie van het in de Tora vervatte recht en naar waarheid. Een Tora-uitleg en beslissing ombuigen onder invloed van politieke belangen en opportunisme is een doodzonde. Zo’n handelwijze zal zeker niet goed aflopen. Avtalion ondervond dit uit eigen ervaring. Met zijn waarschuwing dat wie verkeerde oordelen velt in ballingschap zal gaan, zinspeelde hij mogelijk op het lot van zijn eigen leermeesters (Sjim’on ben Sjètach en Jehoeda ben Tabbai), die leefden ten tijde van de heerszuchtige koning Jannai. Ten tijde van het conflict tussen deze koning en de Farizeeën vluchtten velen van hen tijdelijk naar Egypte, het onreine land waaruit God Israël nu juist bevrijd had.⁸⁰ Uiteraard kan de waarschuwing eveneens refereren aan strafmaatregelen uit de eigen periode en omgeving van Avtalion, onder het schrikbewind van koning Herodus de Grote.⁸¹

Avtalion zal in zijn kritische houding tegenover de machthebbers allicht geïnspireerd zijn geweest door wat in het bijzonder zijn leermeester Sjim’on Ben Sjètach gebeurde. Eens toen de kwaadwillige koning Jannai gedaagd werd om zich voor het Sanhedrin te verantwoorden in verband met de dood van een slaaf, sommeerde Sjim’on de koning uit zijn zetel op te staan, opdat getuigen volgens het protocol hun getuigenis konden uitspreken. Daarbij attendeerde Sjim’onj de koning erop, dat men in zo’n situatie in feite niet opstaat voor stervelingen maar voor de Allerhoogste (onder verwijzing naar Deut. 19:17). De Eeuwige is immers bij elk proces present. Koning Jannai was echter uitsluitend bereid te gaan staan, wanneer alle rechters dit openlijk van hem eisten. De andere rechters sloegen daarop hun ogen neer en

---

⁷⁷ Avtalion is hier verbasterd van het Griekse Ptolion naar Pollio (vgl. opmerkingen bij R.T. Herford, *The Ethics of the Talmud*, herdr. New York 1962, p. 30-31. De naam Sameas is in dit verband makkelijk herleidbaar tot Sjemaja (zie echter andere ideeën bij R. T. Herford *ibid.*). Josephus, *Antiquitates* XIV,9,4 en XV, 1,1;10,4.

⁷⁸ Gedrukte edities noemen hier Sameas, maar volgens een handschriftvariant was Pollio degene die de akelige en kritische voorspelling deed.

⁷⁹ Zie Flavius Josephus, *ibid.*

⁸⁰ Zie Babylonische Talmoed, Kiddoesjin 66a; en Talmoed Jeroesjalmi, Chagiga 2,2 [77d].

⁸¹ Zie B.M. Lerner, in *Encyclopedia Judaica*, sub Avtalyon.

zwegen uit lafheid. Onmiddellijk verscheen de engel Gavriël en smiet hen tegen de grond, zodat zij stierven. Deze geschiedenis toont een onmiskenbare verwantschap met de waarschuwing van Avtaljon hier in Avot de-Rabbi Nathan.⁸²

Terug naar index:

Naar volgende hoofdstuk (12):

---

⁸² Zie in dit verband Babylonische Talmoed, Sanhedrin 19a-b.